

УДК 373.5: 316.728: 374-053.6

Тетяна Немцева

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ РІВНЯ ВИХОВАНOSTІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІНІЦІАТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті автором представлено результати констатувального етапу педагогічного експерименту щодо визначення критеріїв і показників вихованості громадянської ініціативності старшокласників у позакласній діяльності. Презентується загальна методика діагностики рівня вихованості громадянської ініціативності старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі.

Ключові слова: критерії, показники, методика, громадянська ініціативність, старшокласники.

В статтє автором представлены результаты констатирующего этапа педагогического эксперимента по определению критериев и показателей воспитанности гражданской инициативности старшеклассников во внеклассной деятельности. Презентуется общая методика диагностики уровня воспитанности гражданской инициативности старшеклассников в общеобразовательном учебном заведении.

Ключевые слова: критерии, показатели, методика, гражданская инициативность, старшеклассники.

In the article the author presents the results of phase for pedagogical experiment to determine the criteria and indicators of education of senior civil initiative in extra-curricular activities. Is presented a general method of diagnostics of education of the civil initiative of senior pupils in secondary schools. During this phase pedagogical study we tested the main provisions hypotheses that are assuming that the education of the senior civil initiative will be more effective if it will take a holistic and purposeful use in extracurricular activities improved content, forms and methods aimed at education of this civil money high school students.

Key words: criteria, indicators, methods, civic initiative, pupils.

Ефективне виховання громадянської ініціативності старшокласників у позакласній діяльності вимагає діагностики реального стану розвитку цієї якості. Осмислення теоретико-методологічних засад громадянської ініціативності, її сутності і структури сприяло розробці методики діагностики стану вихованості громадянської ініціативності старшокласників у

позакласній діяльності.

Закономірності процесу формування громадянської ініціативності як важливої складової громадянської свідомості стали предметом вивчення багатьох педагогів і психологів (О Дубасенюк, І. Ільїнський, І. Кон, А. Макаренко, І. Мар'єнко, В. Плахтєєва, М. Пряжников, В. Сухомлинський, Г. Філонов). Філософсько-культурологічні та психолого-педагогічні аспекти виховання ініціативності особистості як компонента громадянськості висвітлено у наукових дослідженнях В. Андрущенка, Л. Архипенка, Р. Арцишевського, І. Беха, М. Боришевського, П. Вербицької, В. Горбатенка, Н. Дерев'янка, П. Ігнатенка, П. Кендзьора, О. Коберника, В. Кременя, Л. Крицької, В. Кузя, О. Пометун, Г. Пустовіта, М. Рагозіна, Т. Рагозіної, С. Рябова, А. Сиротенка, О. Сухомлинської, І. Тараненко, Т. Ткачової, К. Чорної, М. Шимановського, Н. Чернухи та ін. У працях цих вчених розробляються інноваційні технології, форми і методи громадянського виховання дітей і молоді, обґрунтовуються наукові підходи до виховання суспільно активної поведінки.

Метою статті є визначення критеріїв, показників і методики діагностики рівня вихованості громадянської ініціативності старшокласників у позакласній діяльності загальноосвітнього навчального закладу.

Перебуваючи на констатувальному етапі нашого дослідження протягом 2010–2013 рр. ми визначились з критеріями, показниками та рівнями сформованості громадянської ініціативності старшокласників. З метою визначення рівнів сформованості у старшокласників громадянської ініціативності нам необхідно визначити критерії та показники прояву цієї якості.

Звернемо увагу та той факт, що у науковій літературі виділяють декілька підходів щодо проблеми визначення критеріїв сформованості тієї чи іншої якості у особистості, які обґрунтовувались вітчизняним ученими І. Бехом, М. Боришевським, І. Зверевою, М. Монаховим, С. Максименком, В. Моляко, Л. Проколієнко та ін. Зокрема, на думку академіка І. Беха, критерієм вихованості людини можуть бути ступінь її сходження і повнота оволодіння загальнолюдськими й національними гуманістичними морально-духовними цінностями, що становлять основу відповідних вчинків, а також рівень та ієрархія якостей особистості, набутих нею в процесі виховання [1, с. 7].

У нашому дослідженні ми визначаємо *критерій* як ознаку, на основі якої здійснюється оцінка рівнів сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності. Під критерієм розуміємо ідеальний зразок, еталон, що виражає вищий, найдосконаліший рівень громадянської ініціативності, порівняно з яким стає можливим встановлення ступеню відповідності і наближення його реального рівня до бажаного.

Критеріями сформованості громадянської ініціативності учнів старших

класів слугували: когнітивний, мотиваційно-ціннісний і діяльнісно-практичний, кожний з яких характеризувався певними показниками.

В узагальненому вигляді показники громадянської ініціативності старшокласників проявлялися у ставленні до: громадянської свідомості, почуттів громадянської гідності, почуттів громадянської відповідальності та обов'язку, громадянської мужності, прихильності до державних інтересів, національної гідності, готовності захищати Батьківщину, піклуванням про державну мову, про природу, правосвідомістю, повагою до національних традицій, державним оптимізмом тощо. Ці ставлення ми розглядаємо як емоційно-вольові установки особистості, які характеризують її внутрішню позицію стосовно вищеназваних сторін життя громадянського суспільства, трансформуються в особистісні цінності і спрямовані на становлення особистості як активного, ініціативного та самостійного суб'єкта громадянського суспільства.

Так, з метою виявлення рівнів вихованості громадянської ініціативності старшокласників нами були визначені критерії, в основу яких покладено усвідомлення знань про громадянське суспільство та себе як члена громадянського суспільства; ціннісні орієнтації, позитивна мотивація до прояву громадянської ініціативності; уміння, навички та досвід активної, самостійної та відповідальної поведінки у громадянському суспільстві.

Критеріями сформованості громадянської ініціативності учнів старших класів слугували: когнітивний, мотиваційно-ціннісний і діяльнісно-практичний, кожний з яких характеризувався певними показниками.

Зауважимо, що *показник* – це визначений кількісний чи якісний прояв ознаки, який визначає оцінку, рівень, стиль вимірювання величини. Тож показниками *когнітивного критерію* були:

- знання Законів України, способів здійснення громадянської ініціативи, проявів ініціативності у сфері життя громадянського суспільства;
- знання прав і обов'язків членів громадянського суспільства;
- знання принципів правомірної та толерантної поведінки у громадянському суспільстві.

До показників *мотиваційно-ціннісного критерію* належать:

- сприйняття громадянських цінностей (культ права, демократичний устрій суспільства, соціальна справедливість або рівність можливостей, прагнення до свободи, повага до праці, толерантність);
- активне ставлення до цілей, змісту, характеру громадянської діяльності та прагнення мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення мети;
- готовність до реалізації запропонованої ініціативи;
- відповідальність за свої ідеї та вчинки;
- законослухняність, критична вимогливість та самовимогливість.

Показниками *діялісно-практичного критерію* були:

- здатність орієнтуватися в суспільних проблемах;

- практична реалізація громадянських прав і обов'язків;
- здатність до активних і самостійних дій у громадянському суспільстві;
- вміння ставити перед собою нові задачі щодо покращення життя громадянського суспільства;
- здатність до реалізації своїх рішень у різних сферах суспільного життя.

Для виявлення реального стану громадянської ініціативності у старшокласників нами було проведено констатувальний етап педагогічного дослідження. Ним було охоплено 360 учнів 10–11 класів та 35 педагогів загальноосвітніх шкіл Дніпропетровської та Черкаської областей.

У констатувальному етапі педагогічного дослідження приймали участь старшокласники з комунального закладу освіти «Середня загальноосвітня школа № 65» Дніпропетровської міської ради, Шполянський НВК «ЗОШ I–III ступенів № 2 – ліцей» Шполянської районної ради Черкаської області та Новоазовської загальноосвітньої школи I–III ступенів Новоазовської районної ради Донецької області.

У констатувальному етапі педагогічного експерименту брали участь 360 старшокласників (ЕГ–182, КГ–178), учнів 10–11 класів та 35 педагогів. Всього у нашому експерименті були залучені 720 старшокласників-учнів 10–11 класів та 70 педагогів.

На констатувальному етапі експерименту розв'язувалися такі завдання:

- визначався рівень сформованості громадянської ініціативності у старшокласників на основі вироблених критеріїв і показників;
- вивчались уявлення педагогів щодо шляхів, форм і методів виховання громадянської ініціативності у старшокласників у позакласній діяльності;
- уточнювалися чинники, які впливають на процес виховання громадянської ініціативності.

Для розв'язання зазначених вище завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: педагогічне спостереження, тестування, анкетування старшокласників, класних керівників і заступників директорів з виховної роботи, індивідуальні та групові бесіди з учнями та педагогами, інтерв'ювання, моделювання ситуацій морального вибору, методика «Незакінчене речення», аналіз шкільної документації (планів виховної та методичної роботи), аналіз продуктів творчої діяльності педагогів і старшокласників (міні-твори, звіти за проектами, щоденники самовиховання школярів), статистична обробка та порівняння одержаних результатів.

Таким чином, для обґрунтування та розробки функціонально-змістової моделі виховання у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності нами було вивчено стан сформованості цієї якості

особистості старшокласника як члена громадянського суспільства учнів контрольних та експериментальних класів загальноосвітніх навчальних закладів Дніпропетровської, Черкаської області та Донецької області.

Так, з метою виявлення рівнів вихованості громадянської ініціативності старшокласників нами були визначені критерії, в основу яких покладено усвідомлення знань про громадянське суспільство та себе як члена громадянського суспільства; ціннісні орієнтації, позитивна мотивація до прояву громадянської ініціативності; уміння, навички та досвід активної, самостійної та відповідальної поведінки у громадянському суспільстві.

Аналіз стану виховання у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності та діагностика рівнів цієї громадянської ініціативності проводилась за допомогою методів науково-педагогічного діагностування, як опитування, спрямоване на виявлення рівнів громадянської ініціативності у старшокласників, тестування (психолого-педагогічні тести для діагностики громадянськості старшокласників та педагогів), бесіди, аналіз виховних програм, планів вищезазначених шкіл тощо.

Зауважимо, що для визначення рівня сформованості громадянської ініціативності у старшокласників ми використовували тести та опитувальники з метою отримання достовірної інформації. Також нами були використані тести з метою перевірки рівня громадянських навичок і умінь та визначення громадянських якостей.

У ході констатувального етапу педагогічного дослідження нами перевірялися основні положення гіпотези, які полягають у припущенні, що виховання у старшокласників громадянської ініціативи буде ефективнішим, якщо воно набуде цілісного та цілеспрямованого застосування у позакласній діяльності удосконаленого змісту, форм та методів, спрямованих на виховання саме цієї громадянської якості старшокласників.

З метою визначення реального стану сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності ми провели констатувальний етап педагогічного експерименту, для чого підготували організаційно-методичне забезпечення цього етапу експерименту: розробили та адаптували відповідні анкети та опитувальники.

Проведення констатувального етапу експериментального дослідження базувалося на таких педагогічних методах: аналіз творчих робіт, проектів, досліджень старшокласників; аналіз анкет та опитувальників; спостереження за старшокласниками під час їхньої участі у різноманітних проектах; аналіз незалежних оцінок вчителів; бесіди із старшокласниками, вчителями, батьками, представниками громадськості; вивчення результатів анкетування для старшокласників.

Для того, щоб виявити серед громадянських якостей, саме громадянську ініціативність, нами застосовувався метод узагальнення незалежних

оцінок. Зауважимо, що такого роду узагальнення та висновки були зроблені нами під час експертної оцінки письмових учнівських матеріалів, а також у ході усної презентації результатів проектувальної діяльності щодо виховання у старшокласників громадянської ініціативності. Також ми спостерігали за учителями-предметниками та класними керівниками під час проведення позакласних заходів та виховної роботи, направленої на формування громадянськості у старшокласників.

Ми використовували також метод педагогічного спостереження з метою отримання інформації про рівні прояву громадянської ініціативності учнів та про особливості виховання цієї якості старшокласників у позакласній діяльності.

Зауважимо, що бесіди зі старшокласниками дозволяють одержати і корегувати інформацію на основі вербальної комунікації. Такі бесіди використовувались для виявлення наявності чи відсутності громадянських переконань, громадянської спрямованості тощо. Ми також акцентували увагу на аналізі виховних шкільних програм та планів вищезазначених шкіл з метою інформації про цілі, завдання та напрями позакласної діяльності цих шкіл.

Таким чином, ми може констатувати той факт, що у старшокласників, яких ми обрали для контрольної та експериментальної групи недостатнім чином розвинута громадянська ініціативність. Проте, застосування у експериментально-дослідній роботі розроблених нами критеріїв і показників стало передумовою для визначення чотирьох груп старшокласників за рівнем сформованості у них громадянської ініціативності. Це старшокласники, які мають: високий, середній і низький рівень.

У нашому дослідженні рівні сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності ми визначали за такими методиками: М. Рокича – методика визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій; П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька – тест на визначення рівня сформованості громадянських якостей учнів 15–19 років; П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева, Л. Крицька – тест для діагностики громадянської самосвідомості старшокласників, Швець Т. та фонд «Демократичні ініціативи» – опитувальник на рівень сформованості громадянської позиції молоді в Україні (15–17 років).

Зазначимо, що розвиток усіх критеріїв, показників та рівнів тісно пов'язані, оскільки характеристики вони розглядаються як єдине ціле. Саме тому, зауважимо, що послаблення розвитку одного з критеріїв чи показників неминуче відображається на інших, а також на загальному рівні сформованості громадянської ініціативності. При цьому нами були виявлені параметри розвитку кожного з компонентів у своїй єдності, які становлять визначеність рівнів сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності.

Розроблена нами методика, запроваджена на констатувальному етапі дослідно-експериментальної роботи, дала можливість одержати ймовірні дані в контексті визначених нами завдань дослідження. Для більш точного визначення рівня сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності за кожним із критеріїв та за усіма одразу буде складати певні труднощі, ми вирішили цей процес дещо конкретизувати. Тож для того, щоб вирахувати рівень сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності ми будемо розраховуватися за такою формулою, яка описана у методиці «Робоча книга соціолога» [3]. $P_n = P_1 + P_2 + \dots$, де $P_n = P$ – узагальнений середній рівень сформованості досліджуваної якості, P_1, P_2 – показники, які характеризують рівень сформованості окремих її показників, n – кількість старшокласників.

Відповідно підібраної нами методики математично не визначається відповідністю певного балу кожному рівню: високий рівень – 3, середній рівень – 2, низький рівень – 1. Тому загальна сума балів з 9-ма показниками за усіма критеріями характеризують 9 показників) сполученням критеріїв трьох рівнів знаходитиметься в інтервалах від 9 до 27.

Рівень сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності може бути достатнім і знаходитись в інтервалі від 27 до 18; рівень сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності може бути середнім і знаходитись в інтервалі від 17 до 8; рівень сформованості у старшокласників громадянської ініціативності у позакласній діяльності може бути низьким і знаходитись в інтервалі від 7 і менше.

Тож, обстеження 360 старшокласників в експериментальних групах засвідчили, що 20,4 % з них мали високий рівень соціального досвіду; 49,4 % – середній; та 22,3 % – низький. В контрольних групах старшокласників виявлено наступні дані: 20,2 % підлітків мали високий рівень громадянських знань; 49,3 % – середній; 22,1 % – низький.

На основі аналізу й узагальнення результатів констатувального етапу експерименту було зроблено висновок про необхідність посилення уваги до виховання громадянської ініціативності у старшокласників, зокрема підвищення рівня знань старшокласників системи цінностей громадянського суспільства, розвитку у старшокласників здатності орієнтуватися в проблемах життя громадянського суспільства, практичної реалізації прав і обов'язків особистості як члена громадянського суспільства та активних і самостійних дій у громадянському суспільстві; спроможності ставити перед собою нові посильні задачі щодо покращення життя громадянського суспільства. актуалізує власний потенціал, використовує свої здатності у повну силу та здатності до започаткування своїх рішень у різних сферах суспільного життя.

Очевидно, що вихованість громадянської ініціативності старшо-

класників залежить від рівня професійної компетентності педагогів. З метою виявлення готовності педагогів до здійснення процесу виховання цього феномена у позакласній діяльності було проведено опитування серед 35 педагогічних працівників: класних керівників старших класів, заступників директорів з виховної роботи, педагогів-організаторів, соціальних педагогів, практичних психологів Черкаської та Дніпропетровської областей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Вчинок у морально-духовному розвитку особистості / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2004. – № 6. – С. 1–5.
2. Виховні системи в контексті життєтворчості особистості. Практико-зорієнтований збірник / Ред. рада: Г. Терпиловська (гол.), І. Єрмаков, Г. Ковганич. – К. : ТОВ «Енергія +», 2006. – 188 с.
3. Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л. Виховання громадянина: Психолого-педагогічні і народознавчі аспекти: [Навч.-метод. посібник] / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний. – К. : ІЗМН, 1997. – 252 с.
4. Методи психодіагностики підлітків: [навч.-метод. пос. з пропедевтичної практики для студентів педагогічних і психологічних спеціальностей] / за ред. О. Д. Кравченко, В. Ф. Моргуна. – Полтава, 1995. – 124 с.
5. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі : [практико-зорієнтований навч. пос.] / В. М. Оржеховська, В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич. – Х. : Вид-во Точка, 2007. – 192 с.